IMAGINEA AUDITORIULUI ÎN *DIDAHIILE* LUI ANTIM IVIREANUL

MARIA CVASNÎI CĂTĂNESCU
Universitatea din Bucureşti

1. Observaţiile de mai jos pornesc de la o premisă de maximă generalitate şi cu valabilitate verificată în timp

În perspectiva retoricii clasice, dar şi a neoretoricii, discursul oratoric, sub diversele sale variante, este un construct supradeterminat de un sistem complex de reguli care se influenţează şi se condiţionează reciproc. Mare parte dintre acestea sunt reguli intrinseci, privind profilul tematic şi compoziţional, caracteristicile lexico-gramaticale şi figurative ale discursului. Există, de asemenea, o sumă de reguli extrinseci, prin excelenţă flexibile, care ţin de situaţia retorică de discurs, definită printr-un cumul de elemente dintre care amintim coordonatele spaţio-temporale, atmosfera generală de moment, statutul oratorului, profilul publicului, şi răsfrângerile asupra raportului dintre logos, ethos şi pathos.

2. În calitatea sa de monolog adresat, obligatoriu persuasiv, discursul oratoric (academic, politic, militar, religios) este format şi performat pentru un anumit *public*[1], care se prezintă sub dubla ipostază de: (a) *realitate fizică*, respectiv de grup numeros sau restrâns de persoane, omogene sau neomogene ca vârstă şi statut sociocultural şi (b) *realitate discursivă*, în sensul că auditoriul este adus şi chiar prezentat în discurs, devenind personaj al actului oratoric; astfel, *în* şi *prin* discurs se conturează o imagine difuză a publicului-ţintă sau se construieşte, programatic, o imagine explicită a acestuia, în principiu cât mai apropiată de cea reală.

Variantă de bază a oratoriei religioase, *predica*[2] este un „cuvânt de învăţătură", destinat unui public eterogen, cu intenţia de a-l educa, sensibiliza şi de a-i propune repere etice exemplare. În consecinţă, modelele de structurare a discursului omiletic vor reflecta atât imaginea de sine a ethosului oratorului, cât şi imaginea - vagă sau clar definită a publicului vizat, real şi prezent.

3. În *Didahiile* lui Antim Ivireanul, construcţia discursivă a auditoriului se sprijină pe un ansamblu coerent şi coeziv de procedee/tehnici specializate, decisive pentru eficienţa şi forţa persuasivă a parenezei; sistematic, publicul este adus în discurs în ipostaze dintre cele mai diverse, dar compatibile şi complementare.

[1] Despre *auditoriu* (definiţie, caracteristici, tipologie, strategii de adaptare la auditoriu); v. Perelman, Obrechts-Tyteca (1998), Amossy (2000: 33−59).

[2] Informaţii exhaustive despre *predică*, la Gordon (2000).

BDD-V839 © 2010 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:51:52 UTC)

3.1. Auditoriul desemnat; auditoriul flatat/elogiat. Această variantă de punere în evidenţă a publicului este susţinută de sistemul formelor de referire/adresare[1] care saturează diferite modele de reprezentare şi de utilizare.

3.1.1. Frecvente şi întrutotul previzibile sunt formulele de adresare directă – familiară sau ceremonioasă, generică sau diferenţiată pe subcategorii de destinatari – mărci tipice ale unei instanţe protectoare şi/sau autoritare (*„feţii miei*"[2], p. 163, *„iubiţii miei*", p. 82, 176, 179, *„iubiţii miei ascultători*", p. 96, 134, *„iubiţii miei întru Hristos fraţ şi blagosloviţ creştini*", p. 55; *„Şi vă poruncesc tuturor, **câţ sânteţ cu meşteşug şi cu neguţătorii, veri de ce breaslă"***, p. 27, *„blagosloviţilor creştini, câţi v-aţi adunat astăzi la această cuvioasă şi sufletească adunare*", p. 97, *„Asémene*[3] *zic şi eu cătră **păcătoşii** ce să roagă*", p. 162, *„vă poruncesc şi voauă, **preoţilor***", p. 103).

3.1.2. În limitele unor enclave textuale mai largi, orientările către public activează deseori „stilul înalt", diversitatea formelor de expresie fiind, şi în acest caz, relevantă pentru oratoria de amvon practicată de Antim; este evidentă predilecţia pentru adresarea/referirea explicit elogioasă, eventual metaforizată, care izolează şi emfatizează caracteristici pozitive atribuite publicului (*„cinstiţ şi de neam bun boiari*", p. 6, *păharul înţeléptelor capetelor voastre*", p. 194, *„Pohta şi dragostea ce văz la această cinstită şi sfântă adunare,* p. 16).

Cele mai elaborate forme de referire elogioasă la auditoriu sunt digresiunile ample, cu tipar comopoziţional relativ stabil şi cu mixaje figurative complicate, specifice pentru un anumit tip de ethos şi de pathos oratoric. Numeroasele exemple din această serie permit identificarea şi descrierea schemei prototipice pentru predicile lui Antim.

De regulă, un lanţ de formule introductive standardizate pregăteşte secvenţa de bază, de prezentare a auditoriului, remarcabilă ca demonstraţie de elocinţă bisericească, în stil nobil şi „înflorit". Organizarea „în trepte" a acestui paragraf respectă un protocol retoric rafinat, cu alternări şi efecte de prim plan şi plan secund. Un episod strategic, de autodiscreditare (prin simularea modestiei şi a ignoranţei de către orator) poate fi contracarat – facultativ – de *correctio*, care anulează afirmaţiile anterioare; în fine, o epanodă dezvoltată, cu termeni-cheie glosaţi doct şi sistematic, confirmă competenţa şi autoritatea oratorului şi consolidează prestigiul auditoriului; preponderent descriptiv – explicativă, epanoda constituie o schiţă de portret moral-comportamental, de tipul etopeei encomiastice, fixând imaginea pozitivă a auditoriului: înţelepciunea, credinţa, milostenia, supunerea creştină sunt principalele argumente ale valorii pe care mizează oratoria lui Antim Ivireanul:

> (1) *„Pentru acéia dară nu iaste minune, iubiţii miei ascultători şi cinstiţ şi de bun neam boiari, **de m-au rânduit şi pre mine Dumnezeu şi m-au pus, om mic fiind şi smerit, păstor mic, la mică turmă, la dumneavoastră**, pre carii eu nu vă am,* **nici vă ţiu turmă mică, ci mare şi înaltă***;* **mare** pentru buna închinăciuné şi dreapta credinţă caré o păziţ curată şi nespurcată, fiind încungiuraţi şi îngrădiţi între hotarăle celor striini de fel şi împresuraţi de atâta nevoi [ce vin] şi scârbe ce vin totdeauna, neîncetat, de la cei ce stăpânesc pământul acesta, **înaltă** pentru buna ascultare şi supunérea caré arătaţi de-a pururea către besérică şi către arhiereu" (p. 6).

[1] Despre termenii de adresare şi onorifici, respectiv despre forţa lor „manipulatorie", v. Kerbrat-Orecchioni (1992 II: 15−26).

[2] Exemplele, extrase din Ivireanul 1972, sunt însoţite numai de indicarea paginii.

[3] Prin *é*, editorul notează diftongul *ea* , în „cuvintele nediftongate astăzi"; v. Ivireanul (1972: LXII).

BDD-V839 © 2010 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:51:52 UTC)

Clişeizate sau inventive, minimale sau extinse, digresiunile de adresare/referire din *Didahii* sunt forme de manifestare a „diplomaţiei" oratorice; ele asigură fundalul discursului, stabilizează efectul de *captatio benevolentiae* şi consolidează empatia comunicativă.

3.2. Auditoriul blamat. Captarea discretă sau emfatică a publicului prin adresări/referiri elogioase alternează frecvent cu mişcarea discursivă contrară; abaterile (reale sau prezumate) de la canoane şi precepte creştine determină modificarea ethosului oratoric, respectiv glisarea dinspre elogiu spre blam; de aici, modificarea radicală a imaginii auditoriului.

Tematizată explicit printr-un pantonim sau printr-o perifrază reductibilă la un pantonim (*trufie, posomorârea celor pofticioşi* ş.a.), secvenţa de discreditare este construită pe principiul gradaţiei ascendente; acumulările progresive de argumente agravante din seria faptelor/contraexemplelor justifică seria de interpelări, apostrofe, reproşuri şi ameninţări.

Violenţa limbajului ofensator şi imaginea negativă a auditoriului sunt totuşi estompate de renunţarea la adresarea directă în favoarea referirii. Prin substituirea formelor verbale şi pronominale de persoana a II-a cu forme de persoana a III-a şi/sau cu expresii ale vagului şi ale impreciziei (*unii, alţii, cei mai mulţi*), discursul acuzator pare a nu mai fi focalizat asupra publicului prezent *hic et nunc*, ci asupra unui public absent şi nedeterminat; este un exemplu tipic de tact comunicativ, bazat pe formularea indirectă, de tip insinuant, a reproşurilor şi a acuzaţiilor:

(2) „Mă ruşinez a spune de posomorârea celor mâncăcioş, în ce chip **să tânguesc** în zilele céle de post: **cască**, adése**, să culcă** puţin şi iară **să scoală**; **dorm** în silă şi **silesc** să treacă zilele şi **să nu** le **priceapă. Să îngreuiază** asupra soarelui, căci zăbovéşte a înopta; **numesc** zilele postului mai mari decât célialalte; **să fac** cum că **au durere** la stomah şi ameţeli de cap şi stricăciune obiciaiului lor, carele nu sânt sémne ale postului, ci ale nesaţiului. Cu nepohtă **să duc** la masă; **răpşesc** asupra vérzelor**, înjură** legumile zicând: „în zadar s-au adus în lume". **Să fac** şi cunoscători de firi; iubitorii de mâncări beau apa făr' de răsuflare, ca când ar fi luat de la doftor vreo băutură făr' de dulceaţă de vindecare. Şi **cei mai mulţi meşterşuguesc** băutura, mângâindu-ş pohta lor **unii** cu bragă, **alţii** cu bere, **alţii** cu şerbet, **alţii** cu livej, **alţii** cu mied." (p. 102).

3.3. Auditoriul dirijat. Secvenţele modal-hortative, la limita dintre îndemn, poruncă şi sfat, completează şi complică strategiile de reprezentare a auditoriului. Aceste tranşe discursive, marcate de cumulul verbelor la imperativ apar, de obicei, în continuarea blamului, închid secvenţa „conflictuală" şi o prefigurează pe cea finală, expresie a empatiei predicator – auditor. În acest punct al discursului, Antim remodelează şi totodată redresează imaginea auditoriului, mărcile gramaticale fiind concludente. Se revine la structurile adresate, dar la peroana a II-a singular, respectiv centrate asupra unui *tu* generic[1]; rezultă astfel o nouă variantă de atenuare a expresiei şi de extindere nedeterminată a destinatarului:

(3) „**Nu amesteca** postul cu meşterşugitele tale pofte, că nu vei rămânea nepedepsit. **Nu aduce** la mijloc boale mincinoase. **Nu zice** minciuni asupra postului, cum că iaste făcător de boale, pentru căci iaste făcător de sănătate. Numai pentru obiciaiul tău cel rău să socotéşte postu la tine vrăjmaş, dară nu iaste, fireşte greu. **Obicinuiaşte-te** pre tine cu postul şi cu vreme ţi să va face ţie uşor şi vă lăcui în tine. Iar de vei avea soţii mâncările şi băuturile nu vei avea dragoste niciodată spre post, ci mai vârtos să va arăta la tine strei şi greu şi neobicinuit; căci viaţa cea postitioare iaste asemânare vieţii ce-i nestricate, ce va să fie." (p. 102).

[1] Cf. Zafiu (2003: 233−255).

BDD-V839 © 2010 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:51:52 UTC)

3.4. Auditoriul implicat în dialog. Fără excepţie, *Didahiile* prezintă o importantă componentă dialogică, bazată pe relaţia interpresonală „emiţător − receptor”; în consecinţă, se configurează ipostaza de auditoriu provocat la dialog, dar a cărui voce fie rămâne în planul implicit al discursului, fie este substituită de vocea oratorului, care îşi asumă roluri distincte.

Formulate exclusiv de predicator, interogaţiile retorice şi îndeosebi interogaţiile orientate direct şi explicit către public, corelate eventual cu răspunsuri argumentate, asigură o variantă particulară de discurs polifonic:

(4) (a) Auzit-aţ fapta Sfântului? Priceput-aţ fierbinţeala inimii lui spre a face bine? Înţeles-aţ puteria dragostei către aproapele?” (p. 52);
(b) „ /... / oare ce aţ putea zice pentru acel om? Cum v-ar părea puteria lui? **Eu sunt încredinţat cum că aţ zice şi aţ mărturisi cum că acel om iaste preste toţ oamenii, cum că iaste om pogorât din ceriu, cum că iaste Dumnezeu şi om**” (p. 166);
(c) „Oare ce socotiţi iubiţii miei, puteţi dară zice cum că aceste cuvinte sfinte să fie fost goale, numai dojănicioase? **Ba**” (p. 179).

3.5. Amestecul de planuri: orator-auditoriu. Variantele de construcţie a imaginii auditoriului prezentate mai sus au ca numitor comun distincţia orator − public receptor.

Nu de puţine ori, Antim aplică o tehnică de tip „palimpsest”, cu suprapunere de ipostaze: predicatorul şi auditoriul fuzionează într-o singură imagine, globalizantă, dar nu neapărat şi omogenă.

3.5.1. În secvenţele de blamare, uzul verbelor la persoana I, de plural inclusiv şi al pronumelor personale de persoana I plural indică imbricarea şi asocierea – aparentă, trucată şi strategică – a emiţătorului şi a receptorului multiplu; solidar cu publicul, oratorul îşi asumă reacţii şi comportamente reprobabile, astfel încât acţiunea de blamare coexistă cu cea de autoblamare:

(5) „Incăş, pe lângă acéstia toate, **mai adaogem** cu răutatea că pre părinţii **noştri** îi **ocărâm** şi-i **batem**; pre bătrâni îi **necinstim**, pre domni şi pre boieri îi **blestemăm**, pre arhierei **nu**-i **ţinem** într-o nimica, pre călugări îi **clevetim**, pe preoţ îi **ocărâm**, beséricile le **ţinem** ca nişte grajduri şi când **mergem** la dânsele, în loc de a asculta slujbele şi **a ne ruga** lui Dumnezeu, să ne iarte păcatele, iar **noi vorbim** şi **râdem** şi **facem** cu ochiul, unul altuia, mai rău decât pe la cârciume. Sărbătorile şi praznicile **nu** le **ţinem**, ca o nimica, ci atuncea **facem** céle mai réle, de **bucurăm** pe dracul şi atunce **vindem** şi **cumpărăm**.
Şi în scurte vorbe, **ne-am abătut cu toţii din calea dreptăţii şi împreună ne-am netrebuit** /.../” (p. 26).

3.5.2. În mod similar, secvenţele hortative (sub dominanţa imperativului şi mai ales a conjunctivului cu valoare de imperativ, la persoana I plural) pot avea şi o componentă autoadresată; complinirile explicative (în speţă subordonatele cauzale introduse prin *pentru că/căci că*), seriile de argumente, glosările savante prin analogii şi pilde întregesc profilul retoric al acestor enclave discursive.

În pofida omogenizării gramaticale şi retorice, poziţiile şi rolurile de orator, respectiv de auditoriu sunt, în fapt, inegale şi asimetrice, în favoarea predicatorului care rămâne vocea omniscientă, autoritară şi de autoritate:

(6) „***Să nu ne trufim întru inimile noastre***, *veri pentru ce bine am face,* **că** ne vom piiarde plata ostenelii *şi în scurt* ***să ne ferim*** *de toate lucrurile céle réle şi necuvioase, carele*

BDD-V839 © 2010 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:51:52 UTC)

ne vatămă la suflet şi să bucură vrăjmaşul nostru diavolul de iale, ci ***numai să pohtim*** *pururea* ***să facem fapte bune şi plăcute lui Dumnezeu***, **pentru că** rămân făr'de moarte şi vom lua plată la ceriuri pentru iale.

Să alergăm la sfintele besérici*, de nu în toate zilele/pentru multe neputinţe şi nevoi ale noastre ce ne vin totdeauna din valurile lumii, măcar duminecile şi sărbătorile;* **căci că** pentru aceasta s-au rânduit aceste sfinte zile: una **pentru ca să** ne odihnim şi noi şi dobitoacele noastre de trudele şi de ostenelele ce facem peste toată săptămâna; a dooa, **pentru ca să** mulţemim *şi* să dăm laudă lui Dumnezeu /.../ a treia, să auzim cântările şi slujbele celia ce să fac pentru folosul cel sufletesc. **Că precum** nu poate trăi trupul omului făr'de hrană simţitoare, **aşa nici** sufletul nu poate trăi fără de hrana cea duhovnicească, care iaste cuvântul lui Dumnezeu.

Şi când eşim de la besérică, ***să nu eşim deşărţi****, ci să facem cum face ariciul că, după ce merge la vie, întâi să satură el de struguri şi apoi scutură viţa de cad broboanele jos şi să tăvăléşte pre dânsele de să înfig în ghimpii lui şi duce şi puilor****.* ***Aşa să ducem şi noi, fieştecine, pre la casele noastre, copiilor şi celor ce n-au mers la besérică, din cuvintele ce am auzi din sfânta*** *Evanghelie şi dintr-alte cărţi, ca să-i hrănim şi pre dânşii cu hrana cea sufletească.* ***Şi după acéia să ne păzim mintea de cugetele cele viclene şi trupurile noastre să le ferim de toate spurcăciunile. Să avem dragoste către toţi, să facem milostenie la săraci, să iubim pre cei streini, să căutăm/pre cei bolnavi şi pre cei din chisori să-i cercetăm. Să facem bine vrăjmaşilor noştri, după cum ne învaţă Hristos. Să avem răbdare la nevoi şi la scârbe, să ne supunem celor mai mari, domnilor şi stăpânilor noştri. Să ascultăm şi să cinstim pre părinţii noştri. Să ne cucerim cu cuviinţă duhovnicilor noştri şi preoţilor şi călugărilor,*** **că** aşa place lui Dumnezeu." (p. 72−73).

3.5.3. În rugăciunea colectivă din finalul predicii, identitatea şi vocea publicului şi a oratorului sunt în raport de totală incluziune; formele verbale şi pronominale de persoana I plural domină discursul, marcând coincidenţa de roluri: „*Aşa, stăpâne Hristoase, te rugăm noi, ticăloşii şi nevrednicii robii tăi, carii ne-ai răscumpărat cu preascump sângele tău...*" (p. 82), „Drept acéia *şi noi, smeriţii robii tăi, mare mucenice Dimitrie, te rugăm* /.../" (p. 182).

4. În perspectivă retorică, *Didahiile* lui Antim Ivireanul pun în evidenţă relaţia de complementaritate dintre stabilitatea şi rigoarea canonică a structurilor compoziţionale şi mobilitatea, respectiv flexibilitatea procedeelor de „rang secund".

Imaginea globală complexă a auditoriului – componentă definitorie pentru oratoria lui Antim – rezultă dintr-o suită de ipostaze care se succed şi se combină în una şi aceeaşi predică. Această reprezentare caleidoscopică defineşte în egală măsură planul conţinuturilor şi planul elocuţiei: secvenţele encomiastice, hortative, de blamare sau de cooptare a publicului în dialog presupun modele specifice de reprezentare, net şi subtil diferenţiate.

SURSE

Ivireanul, Antim (1972), *Opere*. Ediţie critică şi studiu introductiv de Gabriel Ştrempel, Bucureşti, Editura Minerva.

BIBLIOGRAFIE

Amossy, Ruth, 2000, *L´argumentation dans le discours. Dicours politique, littérature d´idées, fiction*, Paris, Nathan.

Gordon, Vasile, 2000, *Introducere în omiletică*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti.

Kerbrat-Orecchioni, Catherine, 1992, *Les interactions verbales*, tome II, Paris, Armand Colin.

BDD-V839 © 2010 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:51:52 UTC)

Pană Dindelegan Gabriela (coord.), 2003, *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale*, II, Actele Colocviului Catedrei de Limba Română, 26-27 noiembrie 2002, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti

Perelman, Chaïm, Lucie Olbrechts-Tyteca, 1988, *Traité de l′argumentation. La Nouvelle rhétorique*, Bruxelles, Édition de l'Université de Bruxelles.

Zafiu, Rodica, 2003, „*Tu* generic în limba română actuală", în Pană Dindelegan (coord.), 2003: 233-255.

L′image de l′auditoire dans les* Didahii *d′Antim Ivireanul

En s′appuyant sur les omilies d'Antim Ivireanul, l′auteur propose une analyse rhétorique de *l′image de l′auditoire*. On constate – au niveau de contenu et de l'élocution – la configuration kaléidoscopique de l'image du public; les séquences d'éloge et de blâme, les enclaves hortatives et dialogiques mettent en évidence des schémas de représentation/utilisation subtilement différenciées.

BDD-V839 © 2010 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:51:52 UTC)